

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ім. В.І. ВЕРНАДСЬКОГО

На правах рукопису

Ільганаєва Валентина Олександрівна

Бібліотечна освіта
в контексті еволюції системи
соціальних комунікацій

Спеціальність 07.00.08 – книгознавство, бібліотекознавство,
бібліографознавство

Автореферат
дисертації на здобуття
наукового ступеня доктора
історичних наук

Київ 1996

V2.2 + 02 + 07

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському державному інституті історичних наук

ЛНБ ім. В. Стефаника

00191365 (P)

Офіційні опоненти:

— доктор історичних наук

ДУБРОВІНА Любов Андріївна

— доктор історичних наук, професор

ГОРДІЄНКО Леонід Митрофанович

— доктор історичних наук, професор

МИРОНЕЦЬ Надія Іванівна

Провідна організація:

Український державний педагогічний
університет ім. М.П. Драгоманова

Захист відбудеться "27" серпня 1996 р. о 14⁰⁰ год. на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 01.31.01. по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) наук у Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського за адресою 252039, м.Київ, пр-т 40-річчя Жовтня, 3.

З дисертацією можна ознайомитись у читальному залі бібліотекознавчої літератури в Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського

Автореферат розіслано "24" травня 1996 р.

Учений секретар
Спеціалізованої вченої ради
кандидат економічних наук

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

А.О. Чекмарьов

Актуальність дослідження. Проблема бібліотечної освіти (БО) є однією з найважливіших у світовому професійному співтоваристві. Однак у сучасних умовах України ця проблема набуває ще й історико-культурного значення. Особливостями сучасного етапу розвитку України є перехід до цивілізаційного соціально-економічного устрою, розбудова державності, національне відродження. Основою для цього має стати національне взаєморозуміння, свідоме об'єднання громадян України для зниження соціальної напруженості й подальшої демократизації суспільства, входження у світове співтовариство повноправним партнером. Це зумовлює необхідність взаєморозуміння також і на міжнародному рівні, одним з шляхів досягнення якого є створення єдиного інформаційного простору. Крім державної незалежності, Україна повинна мати інформаційну незалежність, прямо пов'язану з доступом її громадян до накопиченого людством знання, духовних і матеріальних цінностей сучасної цивілізації.

Важливе значення для розвитку України має використання інформаційно-когнітивних ресурсів країни й функціонування документально-інформаційних комунікацій, невід'ємним елементом яких є бібліотеки.

Бібліотека як соціальний феномен пройшла довгий шлях розвитку з яскраво вираженими етапами, соціокультурний контекст яких змінював уявлення про неї та її функції в суспільстві, а також вимоги до бібліотекарів. Широке впровадження інформаційної технології в світовій практиці останніх десятиріч, починаючи з процесів виробництва документів і закінчуючи процесами репрезентації знань у системах штучного інтелекту та експертних системах, вносить зміни у звичне бібліотечне середовище та її оточення.

Формування якісно нової професійної свідомості бібліотекарів постає як актуальна теоретична і практична проблема, рішення якої зумовлюється необхідністю налагодження взаємодії між елементами системи соціальних комунікацій суспільства й забезпеченням соціальної взаємодії людей. Нові умови вимагають залучення бібліотечних фахівців до професійних знань, які адекватно відображають зміни, що відбулися у бібліотечній сфері під впливом сучасних політичних, економічних культурних, науково-пізнавальних, технологічних, соціально-психологічних та інших умов і адаптації цих знань до бібліотечних освітніх структур.

Демократизація суспільства, оновлення гуманітарної сфери в Україні відкривають нові можливості для історичної рефлексії в науці, її конкретних галузях. Актуалізація історичних досліджень у бібліотечній сфері пов'язана з тим, що до останнього часу бібліотекознавчі проблеми, у тому числі проблеми БО, не розглядалися з точки зору конкретно-історичних змін у бібліотечній практиці (БП), співвідношення традицій та іновацій, розвитку суб'єкта бібліотечної діяльності. Постановка проблем БО переважно була окреслена описуванням фактів і явищ, а не поясненням того, як БП набуває нових ознак, як ці ознаки впливають на підготовку бібліотечних фахівців, фахово-кваліфікаційні структури та ін.

Актуальність дослідження проблем БО зумовлена також тенденціями розвитку бібліотечної науки, що почала активніше використовувати потенціал міждисциплінарних досліджень. Вихід проблем БО поза межі вузькоспеціальної проблематики вимагає залучення адекватного методологічного апарату й розробки концептуальних теоретико-методологічних засад оновлення системи підготовки кадрів для бібліотек. Відставання України від загальносвітових процесів інформатизації потребує звернення до світового досвіду

функціонування й розвитку бібліотечної сфери та впливу нових тенденцій на БО.

Відсутність узагальнювальних праць теоретико-методологічного плану посилює актуальність даного дослідження.

Хронологічні межі роботи. Дисертація охоплює 60-ті – 90-ті роки – період поступових змін соціокультурних ситуацій, які мали певне історичне значення для нашої країни. Початок 60-х років характеризується політичною відлигою, оновленням усіх сторін життя суспільства. У бібліотечній сфері це було закінчення процесів інституціалізації, посиленням взаємодії з інформаційною діяльністю, пріоритетом масових форм роботи з читачами тощо.

Кінець 60-х – перша половина 80-х років — стагнація, застійні явища і формування передкризового стану радянського суспільства, зміна його ідеологічного спрямування, і, в першу чергу, духовної, гуманітарної сфери. Як наслідок, гальмування процесів інформатизації, що затримувало розвиток бібліотечної сфери України й бібліотекарів як соціально-професійної групи, обмежувало їх професіоналізацію.

Друга половина 80-х і перша половина 90-х років — процес пошуків шляхів оновлення суспільства, посилення національної свідомості й залучення громадян України до цінностей світової культури, сприйняття основних тенденцій світового цивілізаційного розвитку. Обраний період визначається суттєвими суперечностями між потребами суспільства й рівнем розвитку бібліотек, а також вимогами до бібліотечних працівників, які виконують замовлення суспільства з інформаційного забезпечення. Динаміка історичного процесу в зазначений період, зміна соціокультурних ситуацій під впливом багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів у розвитку бібліотек посилює значення історико-порівняльних досліджень для

усвідомлення і впровадження в практику нового досвіду організації діяльності бібліотек, підготовки фахівців, які забезпечують їх функціонування і подальший розвиток у нових умовах.

Стан проблеми. Про постійну увагу до проблем БО свідчить велика кількість публікацій. Тому необхідні їх класифікація та аналіз за певними аспектами тематики, що прямо або опосередковано стосується БО. Напрями пошуків удосконалення БО умовно можна розподілити за такими основними аспектами: теоретико-методологічним, змістовно-прикладним, організаційно-функціональним, технологічним і кваліфікаційним. Усі ці аспекти з різною глибиною та за різною методикою аналізуються в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, але ці праці не можна строго розподілити, тому що процеси науково-теоретичного методологічного усвідомлення змін у бібліотечній сфері та професійній освіті бібліотечних фахівців являють собою певну єдність.

Динаміка формування та розв'язання проблем БО безпосередньо залежить від міри їх адекватності професійному середовищу. Цим пояснюються суттєві відміни в підготовці бібліотечних фахівців у різних країнах. Вагомий внесок у постановку і розробку різних проблем БО здійснили українські фахівці Л.З. Амлинський, В.С.Бабиц, О.П.Довгопола, Л. П. Каліберда, Є.А.Медведева, К. Т. Селіверстова, М. С. Слободяник, О. М. Хропач та ін.; а також зарубіжні: К.І. Абрамов, М.К. Бакланд, Б. Борко, Дж. Брітан, Б. Вікері, Е. Вогель, Дж. Гриффітс, Л.А. Гротзінгер, Дж. Еванс, Л.Е. Естабрук, Дж. Керінго, Д. Кінг, О.П. Коршунов, Т. Сарацевич, А.В.Соколов, К.В.Тараканов, В.І.Терешин, Х.Уайт, А.Я. Черняк, Дж. Х. Шира та багато інших.

До початку ХХ ст. проблеми БО фактично вирішувалися, переважно з огляду на потреби становлення бібліотечної організації,

виконання бібліотекою своєї культурно-просвітницької місії. Історія становлення та розвитку бібліотечної діяльності доволі повно висвітлена в літературі, досить назвати праці провідних українських бібліотекознавців: Д. О. Балики, К.І. Рубинського, Н. Я. Фридьєвої, зарубіжних – К. І. Абрамова, А. М. Ванєєва, Ю. В. Григор'єва, Т. Ф. Каратигіної, Х. Кунце, Дж. Х. Шири. Але в їх ґрунтовних історико-бібліотекознавчих дослідженнях належної уваги вивченню розвитку бібліотечної освіти не надавалося. Винятком є лише роботи Дж.Х.Шири.

На початку ХХ ст. піднесення професійної свідомості бібліотекарів активізувало процеси їх оформлення в окрему соціально-професійну групу і зумовило появу перших праць з бібліотечної професіографії (20-30-ті роки). Розробки проблем БО продовжувалися далі у межах бібліотечної професіології, інтенсивне формування якої розпочалося з 70-х років (Т. В. Воронова, С. А. Дубинська, А. І. Каптерев, А. В. Соколов, А. С. Чачко).

До кінця 50-х років визначальним для БО залишався підхід вузькоспеціальний, орієнтований на замкнуті бібліотечні структури та вирішення окремих організаційно-технологічних завдань бібліотечних установ.

У 60-80-ті роки поглиблення інформаційних потреб суспільства, орієнтація на зовнішні фактори щодо БО і БП, ускладнення відношень суспільства до бібліотек та інших документально-інформаційних структур поглибили соціологічні й соціокультурні дослідження БО. Найпривабливішою для дослідників стає інформаційно-складова БО. Вдосконалення підготовки бібліотечних кадрів пов'язується з інтеграцією навчальних курсів й системним визначенням інформаційних процесів і процесів поширення знань у суспільстві.

З початку 80-х років проблеми дослідження бібліотечних кадрів та питання їх підготовки виносяться по межі внутрішніх у широкий соціокультурний контекст у зв'язку з інформатизацією, що розвивається та охоплює всі сфери системи соціальних комунікацій. Ці тенденції стають предметом обговорень і входять у дослідницькі програми міжнародних суспільних організацій та державних об'єднань (ЮНЕСКО, МФБА, МФД, МРА тощо). Проблема БО набуває комплексного характеру. Пошуки гармонізації підготовки фахівців для споріднених документально-інформаційних структур у цей період дедалі більше базується на принципі єдності комунікативних процесів у суспільстві. У спорадичному вигляді ці пропозиції з'явилися ще в 60-70-х роках (В.Ф.Гофман, Дж. Гриффітс, І.Т.Мідоу, Р.Міттен, А.В.Сокрлов, Р.Хейз, Дж.Фоскетт, Дж.Х.Шира та ін.) і відбилися у загальнотеоретичних курсах у процесі підготовки кадрів для бібліотек та інформаційних органів. Найбільший акцент при цьому робився на системних уявленнях про наукову комунікацію, що виявилася найдослідженішою до цього часу.

З кінця 80-х років стають чіткішими пропозиції про необхідність орієнтації підготовки бібліотекарів та інформаційних фахівців на систему соціальних комунікацій (І.Кур'є, Дж.Мартін, Чен Чінг Чі та ін.).

Однак, незважаючи на значну ретроспекцію постановки питань БО й географічну широту звернення до них, проблема підготовки бібліотечних кадрів остаточно не вирішена. Дискусія про шляхи і напрями оновлення БО, яка продовжується тривалий час, пояснюється кардинальною відмінністю поглядів щодо природи й сутності бібліотечної діяльності, її взаємовідносин зі спорідненими соціальними інституціями.

Багатоаспектність і багатоплановість проблем БО зумовили звернення до праць, де досліджуються зв'язки бібліотекознавства, бібліографознавства, документалістики, інформатики й відповідних їм сфер діяльності.

Важливими при визначенні теоретичних основ існуючих концепцій БО стали праці М. С. Слободяника, Ю. М. Столярова, Н. І. Тюліної, у яких розглядаються моделі бібліотек, бібліотечної сфери діяльності. Слід відзначити також праці О.П. Коршунова, А.В. Соколова, які розвивають уявлення про багаторівненість діяльності у бібліотеках.

Окрему групу праць становлять публікації філософів, соціологів, істориків, культурологів, наукознавців, психологів, педагогів, фахівців інших суспільних наук, які торкалися різних аспектів цивілізаційного розвитку суспільних підсистем, мікро- та макросоціальних процесів їх становлення і функціонування, що забезпечують адекватний рівень наукового пізнання бібліотечної сфери діяльності й особливості її впливу на БО. Важливо згадати праці, де розглядається інформація як один із глобальних факторів суспільного розвитку. Визначення, особливості становлення й характеристика інформаційного суспільства подані в працях українських учених В. М. Глушкова, Г. М. Доброва, О. О. Корінного, В. В. Петрова, Е. М. Семенюка, та ін. Широкий спектр питань теорії інформації й становлення інформаційного суспільства порушується в працях їх зарубіжних колег: М. Боніца, Ф. У. Ланкастера, М. Маклюєна, А. Тоффлера, А. Д. Урсула, Ю. А. Шрейдера, та ін.

Особливу групу публікацій склали праці, що дозволяють поглибити уявлення про феномен соціальних комунікацій у різних аспектах, а саме: загальнотеоретичному (В. Г. Афанасьєв, А. А. Брудний, Г. Гібш, Д. Макквейл, Б. А. Родіонов, В. М. Соковнін, А. Д. Ур-

сул, М. Форверг, В. І. Черниш, Б. С. Українцев та ін.); соціологічному (Л. П. Буєва, М. С. Каган, А. Н. Кочергін, В. З. Коган, М. Маклюєн, Ю. Д. Прилюк, Б. М. Фірсов,); соціально-психологічному (Б. Д. Баригін, А. А. Леонтєв, Ю. А. Шерковін); лінгво-семіотичному, знаковому (Т. А. ван Дейк, В. М. Соковнін, Г. В. Колшанський та ін.).

Залучення широкого кола питань суміжних наук необхідне при дослідженні феномену бібліотеки, бібліотечної діяльності та при розробці концепції БО, яка адекватно відображає всі зміни, що відбуваються у бібліотечній сфері. Цей факт визнається більшістю бібліотекознавців та практиків, які розробляють проблеми БО. Однак узагальнюючих праць, досліджень, що концептуалізують комплекс питань відносно підготовки фахівців для бібліотечної сфери, немає.

Сучасний рівень розробленості проблеми вплинув на визначення мети, завдань та змісту дисертації.

Об'єктом дослідження є бібліотечна освіта в Україні в контексті еволюції системи соціальних комунікацій.

Предметом дослідження є трансформація БО, зумовлена розвитком бібліотечної соціально-комунікативної діяльності.

Мета роботи – на основі конкретно-історичного й історико-порівняльного аналізу БО розробка теоретико-методологічних та організаційно-методичних засад концептуальної моделі бібліотечної освіти в Україні. Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішені завдання:

– обґрунтування соціально-комунікативного підходу до пізнання явищ та фактів бібліотечної сфери і бібліотечної освіти;

– аналіз взаємозв'язку змін у бібліотечній практиці й бібліотечній освіті;

– дослідження внутрішніх зв'язків між її елементами та зовнішніх зв'язків із системою соціальних комунікацій;

– визначення зміни праці бібліотекарів як соціально-професійної групи, особливостей їх професіоналізації під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів та рушійних сил саморозвитку бібліотечної організації;

– розробка концептуальної моделі бібліотечної освіти й напрямів її реалізації в соціокультурних умовах України.

Методологія та методи дослідження. В основу дослідження покладено міждисциплінарний принцип використання наукових підходів – історико-соціологічного, системного, діяльнісного, інформаційного, когнітивного, гуманітарного, модельного, що забезпечує синтез нових пізнавальних ситуацій, які відбивають сучасний рівень розвитку соціально-комунікативної діяльності загалом та у бібліотечній сфері, зокрема.

Орієнтація на принцип розвитку дала змогу на базі реконструкції конкретно-історичних, соціокультурних уявлень про бібліотеку, бібліотечну діяльність, “нову емпірію” сформувати уявлення про них та їх вплив на бібліотечну освіту. В усіх розділах дисертації використані історико-порівняльний й конкретно-історичний методи, що дають можливість простежити генезис проблем бібліотечної діяльності й бібліотечної освіти.

При визначенні шляхів подальшого розвитку бібліотечної освіти, її структурної організації використані методи цільового й прогнозно-аналітичного дослідження. На основі методів моделювання будується предметно-змістовна, функціональна модель діяльності у бібліотечній сфері, концептуальна модель бібліотечної освіти.

Джерельна база дослідження. Дисертант послуговувався кількома видами і комплексами джерел. Теоретичними і фактографічними

джерелами дослідження стали опубліковані результати бібліотекознавчого, історичного, соціологічного, наукознавчого, філософського вивчення бібліотеки й бібліотечної сфери діяльності, теоретичного усвідомлення й статистичного аналізу бібліотечної освіти. Вивчались документальні фонди бібліотек України, Росії, архівні й поточні навчально-методичні матеріали бібліотечних вузів України, Росії, Словачії, США, Канади. Проаналізовані результати наукових досліджень, проведених в Україні, а також зарубіжними бібліотечними школами, бібліотеками, міжнародними професійними організаціями (ЮНЕСКО, МФІД, ІФЛА та ін.). Використано архівні матеріали ХДІК, ХДНБ ім.В.Г.Короленко, бібліотеки ХДУ.

Наукова новизна. У дисертації в комплексі досліджені еволюція, динаміка сучасного стану та визначені перспективні тенденції трансформації БО в контексті розвитку системи соціальних комунікацій. Побудована концептуальна модель БО, в якій інтегруються цілі, професійно-діяльнісна орієнтація фахівців, структурна та процесуальна компоненти БО, зміст підготовки, освітньо-професійні та структурно-логічні елементи навчального процесу. Дослідження еволюції соціально-комунікативної діяльності (СКД) у бібліотеці та комплексний аналіз запропонованої моделі закладають теоретико-методологічні підґрунтя нової парадигми БО. Вона полягає у переході до підготовки фахівців згідно з основними рівнями соціально-комунікативної діяльності, що відбувається у бібліотеці – документальним, інформаційним та когнітивним. Накреслені перспективні напрями теоретичного й організаційно-методичного забезпечення розвитку БО в Україні згідно з цією парадигмою. У даній праці:

розроблені теоретико-методологічні та організаційно-методичні засади оновлення БО;

побудована концептуальна модель системи БО;

проаналізовані внутрішні зв'язки між її елементами та зовнішні зв'язки з системою соціальних комунікацій;

розроблено уявлення про предметність діяльності у бібліотеці як наслідок розвитку конкретно-історичних форм праці під впливом змін засобу виробництва, який був викликаний механізацією, а згодом автоматизацією бібліотечно-інформаційного виробництва.

Теоретична значущість. У роботі на основі комплексного аналізу особливостей СКД у бібліотеці закладаються теоретичні підвалини нової парадигми БО, яка полягає у поєднанні інтеграції й диференціації у підготовці фахівців для забезпечення функціонування основних рівнів СКД у бібліотеці – документального, інформаційного та когнітивного. Ця парадигма є об'єктивним наслідком еволюції уявлень про предметність праці у бібліотеці і зміни способу бібліотечного виробництва під впливом освоєння інформаційних технологій. Соціально-комунікативна парадигма БО дозволяє подолати суперечності, які виникають при перекладі змін у професійному середовищі бібліотечних фахівців на мову навчальних програм у освітніх структурах. Це особливо важливо для бібліотечної системи України, яка спрямована на забезпечення ефективного використання інформаційного потенціалу, безпосередньо пов'язаного з документними фондами, інформаційно-когнітивними ресурсами, що містяться в інших соціальних структурах, зміцненням соціально-комунікативних процесів у державі. Обґрунтовано нові уявлення про особливості СКД у бібліотеці та їх відображення у концептуальній моделі БО.

Практична значущість. Результати дисертації впроваджені в системі підготовки й підвищення кваліфікації бібліотечних працівників та викладачів бібліотечних відділень училищ культури України. Методологічні й теоретичні положення, рекомендації з

основних напрямів розвитку бібліотечної сфери діяльності та бібліотечної освіти використані у “Концепції розвитку бібліотечної справи України” (затверджена на I Всеукраїнському бібліотечному конгресі в 1992 р.). Теоретико-методологічні положення дисертації впроваджені при підготовці типового навчального плану для училищ культури (1993 р.) й навчальних планів для ХДІК (1993 р., 1995 р.). Матеріали дисертації використані у таких самостійно розроблених дисертантом програмах та курсах лекцій: “Бібліотекознавство”, “Соціальні комунікації”, “Організація та управління бібліотечною справою”, спецкурсах “Методологія і методика бібліотекознавчих досліджень”, “Маркетинг у бібліотеках”. Дисертант брала участь у підготовці та науковому редагуванні вузівського підручника “Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек” (Х., 1993), навчально-методичного посібника для студентів бібліотечних факультетів “Організація діяльності бібліотек” (Х., 1993).

Практична значущість дослідження, в цілому, зумовлена створенням організаційно-методичних засад цілеспрямованої структурно-функціональної й технологічної перебудови діяльності бібліотек з урахуванням еволюції предметності праці та системності документальної, інформаційної й когнітивної складових сучасної комунікативної технології; внутрішньо-системного і міжгалузевого вдосконалення підготовки фахівців для бібліотек та інших документально-інформаційних структур на основі розмежування мети, функцій і техніки виробництва; забезпечення можливостей інтеграції дисциплін бібліотечно-інформаційного циклу й створює передумови для поглиблення фундаментальності професійної підготовки бібліотечних фахівців.

Апробація роботи. Результати роботи відбиті в монографії, матеріалах підручника, навчально-методичних посібниках, у статтях

збірників та в періодичних виданнях. За темою дисертації опубліковано понад 40 праць, головні з яких наведені в авторефераті. Результати праць за темою дисертації доповідалися протягом 1983–1995 років на численних конференціях і семінарах різного статусу й рівня, в тому числі трьох міжнародних. Під керівництвом автора здійснена науково-дослідницька робота “Бібліотека у новій соціокультурній ситуації” (ХДІК, 1989–1991 рр.). Дисертант брала участь у НДР “Бібліотечна професія: сучасний стан та перспективи” (ЛДІК, 1988–1993 рр.).

На захист виносяться такі положення й результати, одержані автором самостійно:

1. Нова парадигма розвитку бібліотечної освіти полягає у гармонізації підготовки фахівців, орієнтованих на реалізацію сутнісних функцій бібліотек – документальної, інформаційної, когнітивної. Вона є об’єктивним наслідком еволюції соціально-комунікативної діяльності загалом та у бібліотечній сфері зокрема, а також внутрішнього саморозвитку бібліотечного соціального інституту.

2. Формуванню нової парадигми БО сприяло надбання бібліотечною практикою якісно нових рис за рахунок розширення предметності праці, розвитку технологічного способу бібліотечного виробництва, що забезпечує обробку документів та інформації й вилучення знання в єдиному технологічному циклі, що є основою розвитку бібліотечної професіоналізації й створює об’єктивні передумови гармонізації підготовки кадрів для системи соціальних комунікацій.

3. Дослідження БО в руслі нової парадигми створює теоретичні основи для розробки її концептуальної моделі в умовах України, ця модель включає: документальний рівень підготовки – як базовий; документально-інформаційний (проміжний) – як активно-функціонуючий; інформаційний – як той, що розвивається; когнітивний – як

перспективний. Розроблена модель інтегрує мету підготовки, структурний та процесуальний компоненти, зміст, освітньо-професійні й структурно-логічні параметри навчального процесу.

4. Генезис системи соціальних комунікацій і бібліотечної практики, зокрема особливості професіоналізації бібліотечних фахівців, зумовлюють зміни змістових основ бібліотечної освіти. Адекватне відображення процесів, відбитих у навчальних планах підготовки фахівців для бібліотек та інших документально-інформаційних структур, досягається за рахунок поглиблення теоретико-методологічних, історичних, технологічних, інструментальних, предметних, організаційних, кваліфікаційних аспектів професійної діяльності.

5. Концептуальна модель бібліотечної освіти, яка формує змістові основи навчальних планів, зумовлює розробку нової технології їх побудови. Сутність цієї технології полягає в узгодженні мети, професійно-діяльнісної орієнтації працівників, завдань конкретної професійної сфери, вирішення яких забезпечує її функціонування і розвиток блоків вимог до бібліотечних фахівців за обраними професійними напрямками за рівнями діяльності в бібліотеці.

6. Головними напрямками реалізації концептуальної моделі БО є формування державної політики в документально-інформаційній, соціально-комунікативній сфері й створення відповідних умов для оновлення БП на новому техніко-технологічному рівні.

Структура дисертації відповідає логіці послідовного вирішення завдань дослідження. Праця складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаної літератури й додатків.

Зміст роботи

У Вступі обґрунтована актуальність теми, визначається об'єкт і предмет дослідження, аналізується стан вивченості проблеми, сформульована мета і завдання роботи, обґрунтовані теоретико-мето-

дологічні засади та методи дослідження, визначена наукова й практична значущість дисертаційної роботи, викладені основні положення, які виносяться на захист.

Розділ I. Теоретико-методологічні проблеми дослідження перспектив розвитку бібліотечної освіти. Особливості постановки проблем БО визначаються шляхом історичної реконструкції головних наукових напрямів, які вивчають феномен бібліотеки й бібліотечної діяльності: книжково-документального, інформаційного та когнітивного. Перший, який надовго визначив основи підготовки бібліотекарів, пов'язаний з документально-книжковою сутністю бібліотеки й орієнтацією підготовки та формування професійної свідомості бібліотекарів на цій підставі. У межах цього напрямку основною вимогою до бібліотекаря є – “добре знати книгу й читача”, що залишається аксіомою й сьогодні.

Другий характеризується тим, що наукові пояснення та описи картини бібліотечної реальності подаються з позицій інформаційного підходу та його категоріального апарату. Зародження цього напрямку відноситься до поч. ХХ ст. і його остаточне становлення здійснюється в 60 – 70-х роках. Наукові дослідження в галузі бібліотекознавства зміщуються у сферу поширення нових технічних засобів та інформаційних технологій. Відправними моментами досліджень у цьому напрямі стали діади: “документ – інформація”, “бібліотека – інформаційний центр”, “читач – споживач”, “читацькі вимоги – інформаційні потреби”. Теоретичні пошуки у цьому напрямі пов'язані з дослідженням бібліотечної та інформаційної сфер діяльності, інтегративними тенденціями, які явно простежуються в межах бібліотечно-інформаційного обслуговування і продовжують набирати силу під впливом використання нових інформаційних технологій. Вимоги до бібліотекаря в межах інформаційного напрямку

ЛІТ
фаника
раїни

групується виходячи з таких концепцій: 1 – заміни бібліотекаря інформаційним фахівцем; 2 – визнання самостійності бібліотекаря; 3 – інтеграція бібліотечної діяльності з інформаційною, причому як в аспекті оволодіння інформаційною технологією, так і в соціокультурному аспекті.

Третій напрям досліджень – когнітивний, основи якого, закладені в сфері розв'язання проблем пошуку інформації наприкінці 60-х років, одержують розвиток у 80-х роках у зв'язку з посиленням робіт з реалізації ідей штучного інтелекту, створенням інтелектуальних інформаційних, зокрема експертних систем.

Незважаючи на поглиблену розробку вищевказаних окремих напрямів, їх історичну розірваність, бібліотекознавство та інформатика впритул наблизилися до синтезу всіх трьох ліній. Найчіткіше прагнення до синтезу проглядається в сфері наукової комунікації. Праці у цьому напрямі підготували основу для формулювання соціокомунікативного погляду на бібліотеку. Необхідність синтезу усвідомлювалася тими, хто розвивав уже, власне, проблематику єдності комунікативних процесів у суспільстві шляхом історико-допоміжних, соціокультурних та інформологічних узагальнень.

Соціально-комунікативні аспекти дослідження бібліотечної сфери діяльності були підготовлені раннішими розробками проблем наукової комунікації в соціальному аспекті, аналізом розвитку комунікативних засобів, їх єдності в передачі накопиченої інформації й знання. Вони присутні в усіх трьох зазначених нами напрямках. Однак при цьому характеризуються фрагментарністю розгляду, незавершеністю методологічної реалізації, відсутністю методологічної аргументації або обмеженістю їх засобів, мультидисциплінарним характером досліджень (дослідження проводились у межах головної пізнавальної структури, яка стосується тієї чи іншої сфери діяльності

(бібліотечної, інформаційної, маскомунікативної, архівної, музейної та ін.). Головний наголос при зверненні до соціально-комунікативної проблематики й категорійного апарату робиться на структуру соціальних комунікацій, їх роль у процесі інформаційної взаємодії, соціально-психологічні аспекти спілкування суб'єктів у комунікативних структурах. На відміну від попередніх праць, в основу розгляду проблем БО та БП покладені уявлення про соціально-комунікативну діяльність, як окремий вид людської діяльності, й про бібліотечну діяльність як її елемент. При цьому зміна конкретно-історичних форм бібліотечної діяльності вивчається на основі аналізу джерел й рушійних сил СКД, в якості котрих визначені зміни предметності діяльності й технічного способу виробництва. Формування цього положення стало можливим завдяки певній історичній дистанції, нагромадженню фактів й усвідомленню процесів, що відбуваються загалом у сфері соціальних комунікацій та в її підсистемах.

Окреслена нами нова соціально-комунікативна парадигма дослідження феномену бібліотеки й бібліотечної діяльності дозволила від історії фактів перейти до історії ідей і підходів. Парадигмальний погляд на розвиток бібліотечної науки й бібліотечної сфери допомагає розв'язати багато протиріч на шляху упорядкування уявлень про бібліотечну діяльність у її конкретному соціокультурному контексті, її відображень у дослідницьких програмах та теорії, а також простежити головні напрями її впливу на БО.

Розгляд бібліотечної сфери з точки зору іманентних механізмів виникнення і розвитку СКД дозволяє зрозуміти специфіку, якісну своєрідність даного бібліотечного феномену в порівнянні з аналогічними явищами, перш за все, з іншими документально-інформаційними структурами. Сутність феномену бібліотеки й бібліотечної діяльності може бути усвідомлена лише з позиції історії її ста-

новлення, функціонування, розвитку в межах ширшого утворення – системи соціальних комунікацій, яка з абстракції стала досить реальною в умовах переходу до інформаційного суспільства.

Для розробки теоретико-методологічних засад дослідження здійснено концептуальний синтез на базі методологічної інтеграції наукових підходів. Міждисциплінарність реалізованого в роботі підходу, на відміну від попередніх мультидисциплінарних досліджень, забезпечує формування нової пізнавальної структури – соціально-комунікативної діяльності, яка застосовує звичний концептуальний лад розрізнених дисциплін документально-інформаційного циклу і трансформує їх понятійний апарат. У межах цього підходу розрізнені ідеї та дії в існуючих комунікативних структурах суспільства, в тому числі бібліотечній, одержують адекватне пояснення в контексті їх існуючих взаємовідносин з динамічною практикою – системою соціальних комунікацій.

Системний підхід до бібліотечної сфери дозволив представити її як систему і компонент ширшого соціального утворення. У цьому плані використані пізнавальні можливості теорії комунікацій і соціальної інформатики. Системність забезпечує усвідомлення історії, виникнення й становлення бібліотечної сфери діяльності та конкретно-історичних, соціокультурних факторів впливу на БО. Високою до подання її системного розгляду є широкий соціокультурний контекст.

Діяльнісний підхід став основою для виявлення сутності, особливостей бібліотечної сфери й обґрунтування генетичної пов'язаності споріднених документально-інформаційних структур у системі соціальних комунікацій. В інструментальному плані враховувалися результати аналізу співвідношення системного й діяльнісного підходів. Використання категорій діяльнісного підходу дозволило

здійснити декомпозицію продукту бібліотечної сфери з метою з'ясування факторів, які зумовлюють й забезпечують збереження, відтворення й розвиток даного об'єкта. Розгляд діяльності як найважливішої рушійної сили, за допомогою якої реалізується процес переходу системи з одного стану в інший, дозволяє вирішити специфічний клас задач з управління й розвитку об'єкта, що дуже суттєво, коли виникають питання програмування, моделювання й прогнозування розвитку системи бібліотечної освіти.

Соціокультурне дослідження бібліотечної сфери надало можливості подолати певну обмеженість організаційного і структурно-функціонального підходів, які вкорінилися в бібліотекознавстві. Соціокультурний аспект розгляду БО та БП дає змогу вивчити історію виникнення, становлення й розвитку їх взаємозв'язків та зв'язків із соціумом. Системне уявлення про розвиток досліджуваних об'єктів, заповнене вивченням рушійних сил, які забезпечують перехід бібліотечного соціального інституту (БСІ) з одного стану в інший складає підвалини управління подібними системами. Складність та багатоаспектність завдань дослідження вимагали розширення пізнавальних засобів за рахунок застосування інформаційного, когнітивного, модельного, проектного, соціологічного та інших підходів. Узагальнення з позиції інформаційного й когнітивного підходів дозволяє пояснити процеси розвитку, розширення структурно-функціонального розмаїття соціально-комунікативного середовища, створює можливість опису структури професійного середовища фахівців документального та інформаційного профілю, визначити місце бібліотекаря в ньому.

Моделюванню діяльності в бібліотечній сфері надається системно-концептуальний характер, що пояснюється специфікою об'єкта дослідження. Для реалізації обраного у дослідженні підходу запро-

понована послідовність вивчення БП та її впливу на БО від менш розвинутих форм до вищих шляхом розгортання дослідницьких засобів відповідно до руху предмету дослідження від нижчих форм до вищих.

Розділ II. Характеристика трансформацій професійної сфери діяльності, як основа вивчення бібліотечної освіти. Еволюція соціальної комунікації в процесі становлення суспільства пов'язана з рухом від простого процесу обміну інформацією до розвинутих форм соціального спілкування й структур організації циркулювання знання в суспільстві, фактором формування соціальної свідомості. Соціальна комунікація постає як інституалізоване спілкування, яке забезпечується спеціальними соціальними інституціями й засобами, що мають за мету передачу, обмін знаннями в суспільстві.

Соціально-комунікативна діяльність є специфічним видом діяльності, спрямованим на виробництво, обробку, зберігання, розповсюдження інформації й знання, які формуються та циркулюють у суспільстві за спеціально створеними каналами і структурами.

Виходячи з уявлень про соціокомунікативну діяльність, розглянуті сутність, рушійні сили, предметність діяльності, особливості праці бібліотекаря в сучасній бібліотеці, сукупність виробничих стосунків у ній.

Джерела і рушійні сили розвитку бібліотечної діяльності пов'язані з предметністю й технологічним способом виробництва та становлять синтезуючу основу зміни історичних перехідних форм СКД. Вона виникла з потреби передавати, закріплювати, зберігати людське знання. Рухові дії були першим засобом передачі знання, "роби, як я" було першою соціально-комунікативною формою. Знання, що передавалося за допомогою безпосередньої дії, було предметом першої людської комунікації. Документально-книжкова

предметність діяльності бібліотекаря в процесі розвитку СКД доповнилась інформаційною. Інформація у цьому контексті розглядається нами, як дані або як лінгвістичне знання, як спосіб, у який знання існує не лише для конкретної особистості, скільки для інших.

В умовах прискороного створення автоматизованих сховищ інформації актуальність проблеми вилучення з неї знань зростає. Аби соціалізувати знання, перетворити його в суспільний здобуток, інформація необхідна, але це лише модель, тобто спрощене, огрублене, неадекватне уявлення знання. Лише в умовах нової інформаційно-когнітивної технології, систем штучного інтелекту та експертних систем стало можливим наблизитися до механізму подання неартикулюючого знання. Перебирання варіантів у базі метаданих експертних систем і є наближенням до досвіду “вчителя” (експерта). При цьому мова залишається необхідною умовою засвоєння знань, зокрема, з інформації. Інформаційний фетишизм, характерний для середини ХХ сторіччя, змінився новою когнітивною парадигмою та формуванням теоретико-методологічних основ розповсюдження інформації та знання як предметних формоутворень соціально-інформаційних процесів. Теоретичне розмежування інформації та знання одержало експериментальне підтвердження в сучасних системах штучного інтелекту та експертних системах.

Сучасна бібліотечна діяльність розглянута нами також, як одна з форм трудової соціокомунікативної діяльності, яка набула в процесі історичного розвитку відносну самостійність і найбільш розвинуту форму, а також сформувалася як соціальний інститут. Предметом праці бібліотекаря через розподіл праці, що історично склався у сфері соціальної взаємодії, залишаються документ (книга) або адреса документа. Всі інші предмети – це інша праця. Звідси зростання багатопрофільності бібліотечних колективів за рахунок іншої за

змістом й наслідками діяльності, в якій довгий час панувала документально-комунікативна функція. Нині вона доповнилася інформаційно- і когнітивно-комунікативними функціями. Документ є тим спільним, що професійно об'єднує всіх бібліотекарів, незалежно від того, в якій сфері соціально-комунікативної діяльності використовується їх праця. Історичний розвиток опосередковуючого комунікативного аспекту діяльності людства призвів до становлення діяльності бібліотекаря, як окремого працівника, сутність якої полягає у зберіганні й поширенні документалізованого людського знання. Встановлена відмінність між поняттями “діяльність бібліотекаря” і “бібліотечна діяльність”.

Зміст діяльності бібліотекаря полягає у вирішенні завдань подання необхідних документів, адже від нього вимагається забезпечити відповідність документа інтересам та потребам читачів. Саме бібліотекарями є лише ті працівники бібліотеки, праця яких спрямована на задоволення читацьких інтересів, їх розвиток шляхом розв'язання суперечностей, пов'язаних з документальною комунікацією. Розглядаються засоби праці бібліотекаря, протиріччя, розв'язувані в процесі його праці, внутрішня та зовнішня структури його діяльності.

Аналізується взаємовідношення діяльності бібліотекаря, бібліографа та інформаційного фахівця в структурі бібліотечної діяльності. Робиться висновок про те, що для виконання своєї соціальної функції й соціальних ролей сучасна бібліотечна діяльність потребує кооперації працівників. Діяльність бібліотекаря включена в загальну діяльність бібліотечного колективу. Тому виокремлення бібліотекарів з множини працівників бібліотек (інформаційних, наукових, інженерних та інших) є важливою проблемою консолідації професії на новій основі. Лише в наслідок такого виокремлення суспільство зможе

покласти відповідальність на бібліотекарів за успішне документально-інформаційне забезпечення потреб у інформації.

Обґрунтовується положення про відносну самостійність бібліотекаря в структурі сукупного інформаційного робітника соціально-комунікативної сфери. Діяльність бібліотекаря, підпорядковуючися закономірностям розвитку людської діяльності, набуває нових рис у процесі становлення і розвитку її конкретно-історичних форм, обираючи нові соціальні межі, поглиблюючи свої сутнісні, генетично зумовлені функції. Ототожнення діяльності бібліотекаря, як носія конкретно-історичної форми праці у СКД, і діяльності сучасної бібліотечної організації у цілому веде до розмивання уявлень про професію бібліотекаря.

Розділ III. Тенденції розвитку бібліотечної практики в умовах становлення системи соціальних комунікацій. Найбільший вплив на БО має практика, яка є безпосередньою сферою використання випускників бібліотечних вузів. Вона розглядається нами в своїй історичній даності й характеризується сукупністю емпіричних фактів. Зараз БП в Україні має матеріально-предметне втілення, зумовлене всією сукупністю соціально-культурних факторів, що присутні в сучасному конкретно-історичному періоді її вивчення. БП розглядається нами як результат діяльності в бібліотечній сфері, закріплений в певних організаційних, функціональних інформаційних, техніко-технологічних, економічних, соціально-психологічних формах, які задаються відповідними стосунками і нормами, що складаються.

У період 60–80-х років при нагромадженні значних бібліотечно-інформаційних ресурсів стало досить очевидним поступове зниження активності діяльності бібліотек. Бібліотеки оснащувалися комп'ютерною технікою та впроваджували інформаційні технології. Однак

вже на той час стало зрозумілим, що вдосконалення діяльності бібліотек не може бути пов'язано лише з питаннями автоматизації. Це підтверджує і досвід передових бібліотек світу, які раніше вітчизняних включилися в процес інформатизації. У професійному середовищі назрівало розуміння того, що передусім необхідна зміна змісту діяльності, "форми й характеру поведінки" бібліотечних установ. Основні риси бібліотечної діяльності склалися під впливом сукупності факторів, зумовлених змінами в соціокультурному середовищі і пов'язаних з його історичними, економічними, техніко-технологічними, соціологічними, соціально-психологічними, психологічними особливостями.

Соціокультурна залежність БП та її конкретні виявлення свідчать про стійке порушення оптимального функціонування бібліотечної соціальної організації. Встановлено, що організаційні аспекти функціонування й суті рішень, що приймаються у БП, домінують над динамікою функцій, які розвиваються. Вузким місцем перетворень у БП стали й самі бібліотекарі, які є носіями традицій БП і виховані на відповідних традиціях БО, закладених у документальній парадигмі бібліотекознавства.

Загальна характеристика стану БП на поч. 90-х років в Україні збігається за змістом з періодом кризових виявів у бібліотечній сфері західних країн кінця 60-х років, пов'язаних з початком інформатизації.

Причини гальмування розвитку БП, бачаться в неузгодженості зв'язків бібліотечної практики, бібліотечної науки, бібліотечної освіти й суб'єкту бібліотечної діяльності. Сучасна БП України є стабілізуючим фактором, який визначає замовлення суспільства на бібліотекаря. Традиції БП пов'язані зі збереженням ряду постійних рис діяльності, які залишаються завжди незмінними, незважаючи на

зміни пртреб суспільства з давніх часів до сьогодні. Традиційними рисами бібліотеки з моменту її соціального оформлення є фонди, їх організація, ведення, збереження, забезпечення доступу до них, створення умов користування книжними скарбами. Новації у бібліотечній сфері пов'язані зі змінами носіїв інформації, впровадженням автоматизованих ІТ, зростанням типо-видового розмаїття бібліотек, впровадженням нових послуг, орієнтованих на задоволення як конкретних запитів, так і інформаційних потреб читачів, посиленням взаємодії з інформаційними системами та ін. У загальному плані всі перспективні напрями та нові риси БП пов'язані з комплексом умов, що визначають розвиток культури у цивілізаційному розумінні.

Подоланню обмеженості технократичного трактування змін у БП допомагає аналіз трансформацій головних елементів, які визначають функціонування бібліотеки як соціальної організації в нових соціокультурних обставинах: мета діяльності, наукове пізнання у бібліотечній сфері, технологія роботи, обслуговування, рівень організації, економіка, кадри (соціально-психологічний аспект), етика професійних стосунків, організаційні структури тощо. Зміни в цих елементах дозволяють відобразити документальний рівень СКД у бібліотеці, як базовий, документально-інформаційний – як проміжний; інформаційний – як функціонуючий, але організаційно остаточно не оформлений, та когнітивний – як перспективний.

Обґрунтовується положення про те, що механізм взаємодії БП та БО опосередкований суб'єктом діяльності і розвивається та усвідомлює себе провідником конкретно-історичних форм діяльності. Бібліотечна практика, таким чином, створює групи ситуацій, які впливають на бібліотечну освіту і мають бути враховані у відповідних освітніх моделях.

Розвиток форм бібліотечної діяльності від документально-комунікативної до когнітивно-комунікативної вимагає переорієнтації професійного пізнання бібліотечних працівників. Наслідки професійної діяльності бібліотекарів не можуть стати іншими без змін професійних позицій, орієнтацій, установок, які існують у вигляді образів діяльності сучасної бібліотеки. Структури професійних образів виникають на етапі професійної орієнтації, формуються на етапі професійної освіти й коригуються протягом усього професійного життя фахівця.

Бібліотеки, завдяки новим можливостям, перетворюються на інтегровану єдність, що складається з множини різних підсистем. Використання найновішої інформаційної технології, яка забезпечує технічну та технологічну єдність СКД у бібліотеці, дає змогу об'єднати різноманітні матеріали в єдиній інформаційній системі, перетворюючи продукт діяльності багатьох працівників у єдиний продукт бібліотечної діяльності, орієнтований на кінцевого користувача.

Розділ IV. Розвиток бібліотечної професіоналізації та її вплив на систему підготовки кадрів. БП складає певну єдність із суб'єктом, який привносить до неї свої форми активності, що задаються наявним культурним середовищем та професійною свідомістю. При розгляді механізму взаємодії БП й БО вивчається конкретно-історична сутність носія діяльності у бібліотеці, що й складає основу питання про розвиток БП. Особливості сучасного стану БП можуть бути досить вичерпно пізнані згідно з особливостями суб'єктивних можливостей теоретичної й практичної діяльності бібліотекарів та інших бібліотечних фахівців. Саме людський фактор у БП визначає міру актуалізації діяльності в конкретному предметному середовищі як форми людської діяльності, так і відповідного професійного мислення.

Суб'єкт бібліотечної сфери як носій конкретно-історичних форм бібліотечної діяльності формувалася протягом тисячоліть. Одночасно з процесом її становлення викристалізовувалися його соціальні характеристики (установки, ціннісні орієнтації, переконання, етика, загальна й професійна культура, професійне світосприйняття), психологічні особливості й психофізичні вимоги. На базі цього, а також вимог, що виникають у процесі розвитку БП, склалися характеристики професії, кваліфікаційні вимоги й соціальний образ бібліотеки.

У наш час образ бібліотекаря-книжника суттєво змінився. Терміни бібліотекар, бібліотека перестали відображати сутність процесів диференціації та інтеграції діяльності, що відбуваються у бібліотечній сфері. У нових умовах образ бібліотекаря-багатостатника (інформатора, посередника автоматизованих бібліотечних інформаційних систем (АБІС), технолога, соціолога, маркетолога та ін.) не має чіткості і не відбиває процесу професіоналізації в умовах інформатизації. При аналізі професійної бібліотечної діяльності відбулося зміщення акцентів з усталеної бібліотеки на ту, що розвивається, з огляду на динаміку всієї соціально-комунікативної сфери, а, відповідно, й динаміки самої бібліотеки як соціальної організації, у якій відбувається діяльність бібліотечного фахівця, а також бібліотечної системи як самоорганізуючого соціального об'єкта.

Формування нових комунікативних структур у суспільстві під впливом інформатизації спричинило становлення нового ринку праці й кадрів інформаційних робітників та зміну типу професіоналізації. Вплив зовнішніх і внутрішніх факторів функціонування документально-інформаційної сфери формує нову систему професіоналізації.

Загальносвітовою тенденцією з поч. 80-х років стає постійне зростання кількості фахівців, зайнятих в інформаційному секторі, від-

носне зменшення у ньому бібліотекарів. З поч. 90-х років виділяється тенденція розподілу праці у групі інформаційних фахівців, викликана ускладненням інформаційних систем та їх обслуговуванням. У цей же період системи штучного інтелекту та експертних систем відкрили нові можливості подальшої перекваліфікації фахівців-документалістів (у т. ч. бібліотекарів) і інформаційних спеціалістів. Уже сьогодні їх участь визнається важливою в процесі розробки цих систем, на етапі проектування, на стадії комплектування баз знань та в процесі їх використання.

Аналіз основних напрямів професіоналізації в документально-інформаційній сфері підтверджує той факт, що значні зміни у змістовому наповненні професійних функцій бібліотечних спеціалістів не торкнулися принципів основ діяльності бібліотекаря, пов'язаних з його роллю в розвитку культури, науки, збереженням інтелектуальної спадщини суспільства. Під впливом НТР та інформатизації бібліотечної діяльності в процесі професіоналізації з'явилися нові спеціалізації та виникла потреба в нових фахівцях – проектувальниках інформаційних систем на КОД, гіпертекстових технологій та ін. У цих умовах визнані правила й норми традиційної діяльності бібліотекаря вимагають перегляду. Крім того, змінилися якісні параметри діяльності у бібліотечних установах в цілому. Намітилася стійка тенденція руху від надання читачеві документів до надання інформації та знань.

Розвиток усієї соціально-комунікативної сфери суспільства, зміни техніко-технологічних її основ та, одночасно, зміна потреб суспільства у засобах, характері і послугах інформаційного забезпечення й інформаційних послугах стимулюють об'єднання фахівців, які раніше працювали в різних професійних сферах. Це стосується, наприклад, таких спеціальностей, як бібліограф та фахівець з інтерактивного

пошуку, бібліотекар і проектувальник інформаційних систем та ін. З'являються наскрізні для єдиної професійної сфери спеціальності: бібліограф, фахівець з інтерактивного пошуку, інформаційний посередник, проектувальник і менеджер автоматизованих інформаційних систем та ін.

Концептуальний аналіз змін, що відбуваються в соціально-комунікативній сфері, незважаючи на те, що теоретичне осмислення її далеке від завершення, дозволяє простежити відмінність між спеціальностями, та, одночасно, встановити зміст спеціальності (функціональний аспект) або рівень розвитку її організації (структурний аспект). Розмежування з предмету діяльності в соціально-комунікативній сфері дає підстави виділити великі професійні утворення, а саме – професії документаліста, інформаційного фахівця, когнітолога. Кваліфікаційні групи ми розглядаємо як групи професійно-кваліфікаційні. У межах професії, кваліфікаційна структура відображає розвиток змісту праці у зв'язку з технічним прогресом. Це зумовлює необхідність привести складені багато років тому переліки професій та їх соціальних характеристик у відповідність з реальними зрушеннями в професійно-кваліфікаційній структурі.

Новий тип професіоналізації у бібліотечній, документально-інформаційній сферах пов'язується з новим рівнем виробничих стосунків – переходом до автоматизованого виробництва й поглиблення професійного розподілу праці на ґрунті нової технології. Нова система професіоналізації призводить до змін характеру спеціалізації, визначальним при цьому стає функціональний склад діяльності в межах широкої професійної сфери та рівень діяльності в межах СКД у бібліотеці.

Розділ V. Дослідження тенденцій еволюції бібліотечної освіти.
Сучасна система бібліотечної освіти України склалась у радянський

період історії нашої держави (1918–1991 рр.) та розвивалася під впливом відповідних соціокультурних обставин. Розглядати її сучасний стан без аналізу цього періоду не можна. Система вищої бібліотечної освіти України формувалась понад 70 років, накопичила великий досвід у підготовці професійних бібліотечних працівників. Вона виникла та розвивалась як підсистема професійної освіти, орієнтована на формування бібліотекаря, як ідеологічного працівника, активного пропагандиста книги.

На початку 90-х років почався новий етап у розвитку вищої бібліотечно-бібліографічної освіти на базі подальшої розробки характеру й змісту спеціалізації студентів бібліотечних факультетів вузів.

До останнього часу головним напрямом організації вищої бібліотечної освіти була орієнтація на єдиний фах – бібліотекаря-універсала. За останні кілька років у його межах сформувались наступні види спеціалізації: за типами бібліотек, за галузевими комплексами літератури, за функціями бібліотечно-бібліографічної праці.

Традиції вітчизняної бібліотечної освіти пов'язані з соціокультурними умовами професіоналізації праці у бібліотечній сфері та інституалізацією бібліотечної сфери діяльності, загалом, що характерні для України в радянський період. Усвідомлення взаємозв'язків бібліотечної сфери та професійної підготовки бібліотекарів дозволяє виявити традиційні установки, сформовані в суспільній свідомості на середині 80-х років:

– бібліотеки – це ідеологічні установи; завдання БО – готувати працівника ідеологічного фронту;

– головні функції бібліотеки задавалися метою побудови нового суспільства, що й визначило зміст загальнонаукового циклу БО;

– поєднання бібліотечної освіти з підготовкою культпросвітницьких працівників, відмежування від інформаційного середовища;

– екстенсивний характер організації мережі бібліотек (за місцем праці, за місцем проживання); соціально-класовий характер у формуванні видів бібліотек; назви факультетів, перелік навчальних дисциплін моделюють розподіл праці, складений у бібліотеці; підручники закріплюють традиційну ідеологію організації діяльності бібліотечних установ. Відбір у вузи культури відображає психолого-педагогічні погляди на професію – штучно культивована закритість бібліотек.

Однак зміна соціокультурних умов дещо похитнула традиційні установки. Першою була розвінчана класово-ідеологічна орієнтація діяльності бібліотек та, відповідно, орієнтація загальнонаукової підготовки бібліотекарів. Межі книжкової орієнтації БО були поширені уявлення про документальну складову соціальних комунікацій. Активно стали виявлятися симптоми впливу ідей інформатизації суспільства в бібліотечній сфері діяльності, головні новації у БО були пов'язані з цим явищем, яке, разом з іншими, глибоко змінює і БП, і БО. Однак, загалом, система БО, що дісталася Україні після розпаду СРСР, несе на собі тягар непорушних методологічних орієнтирів та їх реалізацію в діючих освітніх структурах.

Бібліотечна освіта в Україні, з урахуванням факторів її функціонування, потребує не просто вдосконалення, а реорганізації, під якою розуміється комплекс нововведень, зумовлений оновленням організаційної структури, мети, зв'язків, змісту та ін. Розробка стратегії розвитку БО передбачає з'ясування і вирішення цілої низки принципів завдань: теоретико-методологічних та організаційних. Розв'язання проблеми вибору шляхів розвитку БО вбачається у розширенні традиційної бібліотечної сфери та оновленні старих організаційних форм БО.

Отже, вихідними передумовами для пошуку форм і змісту підготовки кадрів для бібліотек є не лише макросоціальні процеси, до яких, крім інформатизації й гуманізації, можна також віднести формування нового стилю наукового мислення, глобалізацію проблем виживання людства та інше, але й мікросоціальні особливості сфери документальних комунікацій: наукову основу бібліотечної діяльності, соціокультурні характеристики бібліотеки як соціального феномену, особливості потреб інформації, професійні вимоги до працівників бібліотек, соціально-психологічні, економічні стосунки у бібліотечній сфері.

Розділ VI. Концептуальна модель БО. Основні результати дослідження, одержані в попередніх розділах, склали основу опису концептуальної моделі БО.

Освіта сучасних бібліотечних фахівців має зважати на зміни й процеси, що відбуваються в сучасній БП та її оточенні: належність бібліотек до сфери соціальних комунікацій, завершення становлення документальної складової діяльності бібліотек, розширення предметності діяльності й формування її багатфункціональності, багатпрофесійності колективів, виробництво різноманітного виду послуг та продукції, можливості “горизонтального” і “вертикального” професійного переміщення з урахуванням єдності інформаційних процесів у суспільстві, зміну технологічного способу виробництва, необхідність єдності професійної мови фахівців, які працюють у споріднених документально-інформаційних структурах; системно-мережевий характер організації діяльності документально-інформаційних структур та інтеграція діяльності в них на новому техніко-технологічному рівні та ін.

Бібліотекарі як соціально-професійна група в умовах інформатизації та зміни процесів документалізації знань, зафіксованих у

паперовій формі, зміни характеру інформаційного споживання, перетворюються на одну з груп, яка співпрацює з іншими фахівцями СКД у бібліотеці. Ця тенденція по-різному виявляється у країнах з різним рівнем інформатизації. В Україні вона знаходиться на початковій стадії. Але вже сьогодні ігнорування цих змін призводить до консервації назрілих у бібліотечно-інформаційній сфері проблем. Це має бути врахованим під час організації підготовки фахівців на бібліотечних факультетах вузів культури. Підготовка фахівців у них має орієнтуватись на рівні СКД у бібліотеці.

У процесі моделювання визначені мета, професійно-діяльнісна орієнтація фахівців, структурна та процесуальна компоненти БО, зміст підготовки, освітньо-професійні та структурно-логічні елементи навчального процесу. Мета навчання є системоутворювальним фактором, який визначає склад, функції системи БО та окремих її частин, їх взаємозв'язок і взаємозалежність. Проведена декомпозиція цілей БО згідно із загальною метою вищої професійної освіти (широка професійна підготовка, орієнтована на всі рівні СКД у бібліотеці), а також цілей другого та третього рівнів: здобуття професійних знань (оволодіння новою технікою й технологією; підготовка до реалізації розвитку інноваційної діяльності у бібліотеці; підготовка забезпечення функціонування діючих структур) і формування професійної діяльності (створення нових видів послуг; системне проектування бібліотечної технології; оптимізація робочих процесів; проведення досліджень; створення ментальних структур бібліотечної діяльності й готовність до передачі професійного знання та ін.).

Організаційна основа перебудови бібліотечної освіти зачіпає міжгалузеві, галузеві та внутрішньовузівські аспекти. Необхідний самостійний розгляд питання про статут, підпорядкованість, фінансування

системи підготовки фахівців для документально-інформаційних структур. Еволюційний характер розвитку СКД й трансформаційні процеси у бібліотечній сфері зумовили звернення до спіралеподібної структури організації БО, яка поєднує у собі широту, значущість, диференційованість, спеціалізацію, розвиток та послідовність підготовки фахівців для бібліотек.

Розглянута сходинковість БО. Запропонована схема створює можливості регулювати зайнятість робочої сили у професійній сфері, розширювати можливості перекваліфікації кадрів та бачити перспективи свого професійного зростання. Система безперервності бібліотечно-інформаційної освіти має багатосходинковий характер: базова (профорієнтаційні центри, уроки з інформатики в школі); початкова (спеціалізовані класи, ліцеї); спеціалізована (інститут, університет); післядипломна (стажування, ФПК, курси перепідготовки, аспірантура, докторантура).

Професійно-діяльнісна орієнтація, поставлена як головне завдання до побудови БО, дозволяє органічно охопити всі цикли дисциплін підготовки фахівців для бібліотек: фундаментальні та спеціальні дисципліни загальноосвітнього циклу (1 ступінь – 1–3 роки навчання), фундаментальні загальнопрофесійні дисципліни (2 ступінь – 1–3 р. н.), загальноспеціальні (3 ступінь – 3–4 р. н.), спеціальні (3–4 ступіні – 3–4 р. н.); дисципліни спеціалізацій (4 ступінь – 4–5 р. н.); кваліфікаційно-практична підготовка (5–6 ступінь – 5–6 р. н.). Комплекс цих циклів поглиблює процес формування навчального плану, забезпечує можливість врахування особливостей сучасної науки (фундаменталізацію, інтеграцію, стержнезацію та відбиття їх у дисциплінарній побудові навчального плану).

Структурні рівні підготовки пов'язані зі штатно-посадовою структурою бібліотечних та інших документально-інформаційних структур.

тур. Державному регулюванню мають бути піддані взаємовідносини рівнів підготовки й механізм заміщення відповідних посад випускниками спеціальних навчальних закладів.

Аналіз стану понять “професія”, “спеціалізація” та “кваліфікація” дозволив дійти висновку, що “межі професії” бібліотекаря слід шукати у документально-інформаційній та соціально-комунікативній сферах. Оскільки професія – це різновид трудової діяльності, то в межах бібліотечної сфери вона може бути названа “документаліст”, “інформаційний фахівець”, “когнітолог”. Рівні професійної структури розглядаються у взаємозв'язку зі структурою організації БО. Розроблено перелік спеціалізацій працівників бібліотек з позиції розширення професійної сфери та сучасного рівня розвитку БП України (інформаційні процеси й системи, менеджмент з кадрів у документально-інформаційних структурах, аналітико-синтетична переробка документів, проектування документально-інформаційних систем, організація і ведення баз даних, інформаційне консультування).

Розглянуті аспекти професіоналізації й фундаменталізації БО та їх взаємозв'язок. При цьому фундаменталізація передбачає перебудову в самій предметній галузі за рахунок збільшення глибини розкриття матеріалу через методи й інваріанти з циклів дисциплін загальнонаукових, загальнопрофесійних, загальноспеціальних та спеціальних.

Зв'язок концептуальної моделі діяльності в сучасній бібліотеці з змістом БО здійснюється через методологічні, історичні, технологічні й інші конструкти учбового процесу. Ці конструктивні елементи стають орієнтирами для визначення груп дисциплін, які забезпечують фундаментальну загальнонаукову та загальнопрофесійну, загальноспеціальну й спеціальну підготовку. Вибір дисциплін загальнонаукового та загальнопрофесійного циклів зумовлюється

цілями й завданнями освіти: сприяють реалізації потреб особистості майбутнього фахівця в інтелектуальному, культурному, моральному розвитку, в створенні професійного та культурного середовища, яке допомагає розвитку кожної людини, усвідомленню завдань суспільства і тенденцій саморозвитку своєї професійної сфери діяльності, оволодінню сучасними методами, засобами праці, її техніко-технологічними можливостями. Це – філософські науки, культурологія, історичні науки, література, лінгвістика, економічні науки, соціальні комунікації, теоретична інформатика, автоматизація діяльності в документально-інформаційних структурах та ін.

Згідно зі структурою об'єктивно-необхідної діяльності в бібліотеці розподіл спеціальної підготовки фахівців йде за предметом, засобом діяльності та її результатам у соціально-комунікативній системі бібліотеки і в цілому в системі соціальних комунікацій суспільства. При визначенні змісту підготовки фахівців за кожним з рівнів СКД у бібліотеці запропоновано використовувати принцип додатковості. Наприклад, для спеціалізації документального рівня за цим принципом надаються компоненти знань, які необхідні для діяльності бібліотекаря (користування класифікаційними системами, базами даних та експертними системами, визначення інформаційних потреб користувачів і вибір засобів їх задоволення тощо).

У контексті викладеного опису СКД бібліотеки займають своє певне місце й потребують залучення фахівців різного рівня кваліфікації та функціонально-професійної орієнтації. У структурі СКД бібліотекарі належать до першого рівня спеціалізації. Їх підготовка зосереджена навколо документальної комунікації й спрямована на завдання цього рівня.

У сучасних умовах України, у разі відсутності чітко сформульованого соціального замовлення на інформаційних фахівців, перебудова

БО може розглядатися як етап переходу від документального до інформаційного рівня функціонування соціальних комунікацій. Основними напрямками реалізації концептуальних положень моделі БО є: створення умов переходу БП на новий техніко-технологічний рівень і формування державної політики у документально-інформаційній та соціально-комунікативній сферах. Пріоритетними у проведенні державної політики в сфері БП в Україні стає реформа бібліотечної освіти та організація бібліотечної науки. Бо саме від бібліотечної школи у цей час залежить: чи здатні будуть її випускники на межі ХХ та ХХІ сторіч реалізувати потенційні можливості бібліотечно-інформаційних структур з метою подальшого розвитку нашої країни та входження її в світове співтовариство високорозвинених держав.

Запропонований сценарій розвитку БП та пов'язаної з нею освітньої системи як методологічну основу включає соціальну функцію діяльності у бібліотечній сфері, що впливає з характеру й структури соціальних процесів, тісно переплетених з розвитком пізнання й використанням знань суспільством. Він стає необхідним елементом формування інформаційної бази управління перетвореннями в сфері БО.

Проведене дослідження, що вмістило опис (аналіз), пояснення (діагноз) процесів та явищ бібліотечної сфери, дає підставу для передбачення (прогнозу) подальшого "життєвого" її шляху як частини ширшої соціальної системи. Останнє, поряд з іншими факторами, зокрема, переходом до нового способу виробництва, стає визначальним і для БО як частини бібліотечного соціального інституту.

У закінченні підбиті підсумки дослідження, сформульовані висновки, які конкретизують і розвивають винесені на захист положення:

1. Магістральним напрямом удосконалення БО стає соціально-комунікативна парадигма, що забезпечує синтез знань про бібліотечну сферу діяльності та суміжні сфери. Теоретико-методологічна основа гармонізації БО забезпечує множинність підходів до пізнання, яка відповідає сучасним формам діяльності, ускладненню системоутворювальних факторів у межах широкої соціальної підсистеми – системи соціальних комунікацій.

2. Соціально-комунікативний характер діяльності у бібліотечній сфері зумовлений еволюцією предметності праці й функцій бібліотек під час їх історичного становлення. Зміна соціокультурних умов функціонування бібліотеки, що призвела до змін способу виробництва, стала каталізатором інтеграції різних рівнів СКД у бібліотеці.

3. Інституалізація бібліотечної сфери – це завершення певного еволюційного етапу в розвитку діяльності у бібліотечній сфері та вияв особливої ролі бібліотекаря в межах сукупного працівника документально-інформаційної сфери. Сучасна БП набула нових якісних рис за рахунок розширення функцій діяльності, розвитку технологічного способу виробництва, що забезпечує обробку документа, інформації та знання в єдиному технологічному циклі.

4. Професіоналізація бібліотечних фахівців у межах СКД постає як еволюційний перехід від документальних, документально-інформаційних до інформаційних та когнітивних функцій діяльності з їх паралельним співіснуванням у сучасній бібліотеці. Розподіл праці у бібліотеці відбувається на новій змістовій основі, згідно з завданнями, вирішуються у бібліотечних установах, за функціями, властивими системі соціальних комунікацій у цілому.

5. Підкоряючися закономірностям розвитку соціальних об'єктів, бібліотеки піддаються трансформації під впливом соціокультурних

внутрішніх та зовнішніх факторів, у основі яких лежить розвиток діяльності й соціалізація праці. Інтегруючись у інформаційні системи бібліотеки перетворюються на багатofункціональні та багато-професійні соціально-комунікативні структури. Бібліотекарі при цьому залишаються однією з головних професійних груп, які працюють у них і забезпечують спільно з іншими фахівцями виконання бібліотеками своїх функцій – документальних, інформаційних та когнітивних.

6. Оновлення БО розглядається як процес удосконалення змісту й організації освіти з метою забезпечення її максимальної відповідності реальним потребам сучасного рівня розвитку СКД у бібліотеці та інформатизації суспільства в умовах України.

7. Організаційні основи перебудови БО вміщують міжгалузеві, галузеві, внутрішньовузівські аспекти. Орієнтація бібліотечних шкіл на випуск фахівців для галузі культури гальмує розвиток підготовки кадрів для ширшої професійної сфери і в наш час має бути переорієнтована на соціально-комунікативну сферу в цілому.

8. Фундаменталізація БО реалізується у розкритті предметного боку СКД у сучасній бібліотечній сфері. Розширення й ускладнення предметної складової бібліотечної праці призводять до того, що навчання бібліотечного фахівця, зокрема бібліотекаря, має орієнтуватися на загальну методологію й методи, узагальнені поняття про об'єкти, процеси, явища соціальної взаємодії й забезпечувати вихід професійної підготовки на документально-, інформаційно- та когнітивно-комунікативні рівні СКД.

9. Технологія побудови й оптимізація навчальних планів підготовки бібліотечних фахівців, що базується на визначенні цілей, професійно-діяльнісної орієнтації працівників, завдань конкретної професійної сфери, вирішення яких забезпечує її функціонування й

розвиток блоків вимог до бібліотечних кадрів згідно з обраними професійними напрямками та рівнями діяльності в них.

10. Подальший розвиток бібліотечної сфери потребує підключення цілеспрямованого використання механізму соціального керування. З урахуванням конкретних соціокультурних умов для подолання суперечностей функціонування й розвитку БП в Україні необхідне створення умов для саморозвитку бібліотечної сфери в межах ширшого утворення – системи соціальних комунікацій та реалізації свого суспільного призначення.

Список опублікованих праць, за темою дисертації

1. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / Відп. ред., О. С. Онищенко. – К., 1996. – (15 д. а.)
2. Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності: Підручник для інститутів та училищ культури. – Х.: Основа, 1993. – 194 с. (У співавторстві. Вступ; розд. I, п. 1.3; розд. III, п. 2; розд. IV, п. 2; розд. V, VI; заключення – 71 с.).
3. Організація діяльності бібліотек: Учбово-методичний посібник. – Х.: ХДІК, 1993. – 108 с. (У співавторстві з В. Я. Онуфрієвою, В. Г. Попроцькою, М. С. Слободяником. Вступ; розд. III, п.3.2, додатки до розд. III; розд. IV – 35 с.).
4. Организация деятельности библиотек: Конспект лекций для студентов I курса. – Х., 1992. – 50 с.
5. Социальные коммуникации и проблема человеческого общения: Метод. разработка для студентов I-го курса. – Х., 1993. – 36 с.
6. Соціальні комунікації. Прогр. курсу для бібл. ф-тів вузів культури. – Х.: ХДІК, 1994. – 18 с.
7. Экспертная система для выбора модели системы информационно-библиографического обслуживания // НТИ. – 1981. – Сер. 1. – № 12. – С. 12–14 (У співавторстві з І. Л. Разніциним).
8. Особенности изучения информационных потребностей специалистов в целях организации системы библиотечно-библиографи-

ческого обслуговування // Науч. и техн. б-ки СССР. – 1983. – № 6. – С. 3–8.

9. Формирование рынка труда и кадров в библиотечной сфере // Там же. – 1990. – № 11. – С. 14–19.

10. Факторы торможения в решении проблем библиотечного образования и пути их преодоления // Там же. – 1992. – № 5. – С. 3–10.

11. Современная библиотека и ее социокультурный контекст // Библиотека в новой социокультурной ситуации: Сб. ст. – Х., 1992. – С. 6–18.

12. Теоретические аспекты формирования научной базы выбора путей совершенствования деятельности библиотек и библиотечного дела в целом // Библиотека в новой социокультурной ситуации: Сб. ст. – Х., 1992. – С. 51–68.

13. Библиотечна освіта в контексті організації інформатизації суспільства // Бібл. вісн. – 1993. – № 1–2. – С. 28–30.

14. Библиотечна сфера – соціальний інститут // Там само. – 1994. – № 3. – С. 2–5.

15. Науково-технічні бібліотеки в умовах функціонування автоматизованих систем // Там само. – 1994. – № 4. – С. 2–4.

16. Информационно-библиографическое обслуживание как объект стандартизации // Проблемы разработки и внедрения стандартов по научно-техническому, информационному, библиотечному и издательскому делу (система СИБИД): Материалы отраслевого научно-технического совещания: Тез. докл. – М., 1985. – С. 24–25.

17. Актуалізація соціологічних досліджень у бібліотечній справі // Жовтень, культура, перебудова: Програма наук.-теор. конф. ХДІК. – Х., 1989. – С. 34–35.

18. О возможностях развития познавательных средств в библиотекведении // Библиотека – информатизация – наука: Тез. докл. и сообщ. республ. науч. конф. 8–10 окт. 1991 г. – Киев. – С. 10–13.

19. Библиотечний соціальний інститут (БСІ) України: Історія, сучасний стан і перспективи розвитку: Тези // Культура України: історія і сучасність. Респ. наук.-теор. конф. 26–28 жовтня 1992 р. – Х., 1992. – С. 292–294.

20. Світоглядні аспекти перебудови бібліотечної освіти: Тез. доп. // Библиотека і бібліотечна професія в умовах інформатизації суспільства. – К., 1993. – С. 12–13.

Ильганаева В. А. Библиотечное образование в контексте эволюции системы социальных коммуникаций.

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.08 – книговедение, библиотековедение и библиографоведение, Национальная библиотека Украины им. В. И. Вернадского, Киев, 1996.

Защищается диссертация в виде рукописи, в которой в комплексе исследована эволюция социально-коммуникативной деятельности в библиотеке, которая обусловлена трансформацией ее предметности и изменением технологического способа производства. На этой основе описывается новая парадигма библиотечного образования, которая заключается в переходе к подготовке библиотечных специалистов для обеспечения выполнения всей совокупности функций библиотечных организаций – документальной, информационной, когнитивной. Предложена концептуальная модель библиотечного образования. Диссертантом сформулированы научно-обоснованные предложения относительно гармонизации подготовки специалистов для разнообразных коммуникативных структур общества с учетом их общих генетических свойств и функций в системе социальных коммуникаций. Определены перспективные направления реализации модели библиотечного образования на Украине.

Ключові слова: бібліотечна освіта, еволюція, система соціальних комунікацій, концептуальна модель.

Ilganaeva V. A. Library education in a context of evolution of social communications system.

Dissertation for searching of Doctor degree Historical Science in accordance with 07.00.08 – Book Science, Library Science, Bibliography, National Library of Ukraine after V. I. Vernadsky, Kyiv, 1996.

The dissertation is represented for maintaining in a form of manuscript. Evolution of social and communicative activity at a library caused from transformation of subjectivity and changing of a technology. According to this base a new paradigm of a library education describes. Its main point consists in transmission to the LE model orientied on different library functions – documentary, informational and cognitive.

Scientifically based prepositions according to harmonisation of specialists training for differ communicative structure of a society considering their mutual genetic properties and social and communicative functions are formulated. Perspectives for realization of a library educational model under conditions of Ukraine are determined.

Key words: library education, evolution, social communications system, conceptual model.

258844

258844

AB. 35.241

AB 35.241